

Röpirat a tiszta irodalomról

1.

Mihez ért az irodalomértő?

Dolgozószobám ajtajából huszonöt lépés az erkély. Ez a huszonöt lépés, a tépelődés mértékegysége, szebb távlatokat ígér, mint az instanciázó társasági élet. Körülnézek, kipillantok az ablakon; olvasatlan könyvek és számolatlan falevelek között téblábolok. Vakon török, találomra, a levelezésemből, bele ne fulladjak a büntudatba, ahányszor valamely ismerős meghívását még csak válaszra sem méltatom. Ha kiteszem a lábam, tapodtat sem mozdulhatok anélkül, hogy a kulturális események föl ne forgatnák a szokványosat. Lépten-nyomon konferenciák, könyvbemutatók, előadások, koncertek, kiállítások, szimpóziumok, közgyűlések, értekezletek és szavazások. Mindebből azonban a „szokványos” szinte semmit sem érzékel; az orránál fogva vezetett közönség és az orra hegyénél tovább nem látó szellemi ágrólszakadt. Az irodalomértő – hogy újfent ezt a homályos kategóriát használjam – nemcsak a tisztességes hivatásúak – még egy gyanús fogalom –, hanem a művészek – ilyen címkével kizárólag gúnyosan illelhető bárki –, a kollégák bűvkörében sem igazán büszkélkedhet a sikerével.

Hogyan vált számkivetetté az író és az irodalomtudós abból a magyar kultúrából, amelyet maga teremtett?

Pofonegyszerű feleleteink nem visznek előre. Akár az irodalmi műalkotások rendszerváltás utáni színvonalalesését, akár a befogadók megromlását, szégyentelen elpártolását tartjuk a probléma kútfejének. Mindkét magyarázat hibádzik, mert bajt szimatol ott, ahol jelenséget kellene konstatálnia; elsieti a tapasztalat értékelését. Viselkedjünk a gondos fenomenológus módjára, néhány lépés hátra, pápaszem föl, ám a mikroszkópról és a távcsőről feledkezzünk el. Induljunk ki a nyilvánvalóból: az irodalom sohasem pusztá irodalom, esztétikai szempontjai metaesztétikai elvárásokat is támasztanak; így pedig valamennyi írásbeli közlés a kulturális emlékezet, a kollektív tudattartalmak befolyásolására

FALUSI MÁRTON (1983) költő, esszéista, a *Hitel* szépirodalmi szerkesztője. Legutóbbi kötete: *Jog és irodalom, haza és haladás a magyar eszmetörténetben* (monográfia, 2018).

törekszik, a jelentésadás monopol jogáért száll síkra. Ezen a körülményen mit sem változtat, hogy a szükségszerű újítás igényét bejelentő literátorok minduntalan a „tisztá” irodalom ethoszát képviselik, és ennek érdekében két jelszóval pingálják teli lobogójukat vagy a tűzfalat: könnyítsünk az irodalom hajótestére algaként, moszatként rakódott ideológiai terheken, ekként vegyük végre föl a megszakított hagyományfonalat, térjünk vissza az ősforráshoz.

Alexander Bernát már a XIX. század utolsó évtizedében *A Hét* hasábjain kényelmetlennek érezte Kölcsey, Vörösmarty, Eötvös József és Kemény Zsigmond borús hazafiságát: „A mi íróink csak fél kézzel szolgálták az esztétikát, a másikkal a nemzeti szellem hangos és lelkesítő védelmére keltek.” A nemzeti szellem, mondjuk úgy, ideológiai ballasztja mellé – a marxizmustól a „polgári ideológián” át a szerzői életrajzig – később egyre többet fölcsomóztak, hogy szigorú analízissel végül rendre lenyissanthassák mindet. Hogyan is fogalmazott Roland Barthes *Az írás nulla fokában?* „A nyelv az egész irodalmi alkotást nagyjából úgy zárja magába, ahogy az ég és a föld találkozása biztosít meghitt otthont az embernek. [...] A nyelv tehát az Irodalmon innen helyezkedik el. A stílus viszont mintegy az Irodalmon túl: a képek, az előadásmód, a szókincs az író testéből és múltjából születnek, s apránként művészete automatizmusává változnak.” A „politikai írásmódok”, a „Történelem” – így használja Barthes, nagybetűvel – konnotációi miatt a nyelv sohasem „ártatlan”, s „még a modernség leghatalmasabb művei is – mintegy varázsütésre – a lehető leghosszabban időznek az Irodalom küszöbén, ebben az előcsarnokban, ahol az élet terjedelme adott, tágított, bár még nem pusztította el a jelek egy bizonyos rendjének törvénybe iktatása”. Barthes számára az igazi irodalom – például Prousté – „elnyújtott és késleltetett haladás az Irodalom felé”. A posztmodern programja – felcsipegetve a posztstrukturalista gondolkodóktól ezt-azt, ami éppen megtetszett neki –, „az üres írásmód”, a „nulla fokozatú írás” hajszolása arra hivatott, hogy sokkal inkább a „Természetet” beszéltesse, s minél kevésbé a társadalmi konvenciókat. De vajon lehetséges-e, és még ha lehetséges is, vajon kívánatos-e az irodalom efféle kristálytisztá rácsszerkezete? Habár napjainkra ez a törekvés sokat veszített vonzerejéből, az irodalom megkettőzött állapotát, az irodalomtörténet és az irodalomtudomány konkurenciáját hosszú időre rögzítette. Olyannyira, hogy mást olvas az irodalomtörténész, mást az irodalomtudós; másféle szerzőket és elméletírókat.

Az irodalomtörténész benne reked a sűrű történelmi írásmódok, a „forró emlékezetek” egyikében-másikában, a magyar esszényelvezet tradíciójában, és szüntelenül a hagyomány szakadásait, töréseit keresi, az okokat és a következményeket; valamint a folytonosság helyreállításán munkálkodik. Vele szemben az irodalomtudós megkülönbözteti az irodalom – szükségképpen elavult – történeti tudatától annak történelem utáni tudatát; a történelemben vetett műtől a történelmen kívül vagy afelett létező szöveget; a magyar irodalom kamaszkorától az érett felnőttkort, melyben végre kilábal maga okozta kiskorúságából. Köztudomású, hogy a történelem, ily módon az irodalomtörténet is, mint átfogó

ismerettárgy, nemzeti tudományként bontakozott ki a XVII–XIX. században. Mára az a jövőkép kezd kirajzolódni, hogy a soros kapcsolású történelem, nemzet és irodalom, az egymásra utalt fényes fogalmak hamarosan egyszerre alszanak ki gondolkodásunkban. Messziről kerítem körül a témát? Ha a többi euroatlanti irodalom meg is takaríthatja a széles tablót, a részletgazdag panoráma kidolgozását, Közép-Európa kivételt képez. Valamennyi politikai fordulat után hideg fejjel kellett végiglapozni az irodalomtörténetet, szél- és lábjegyzeteket készíteni a margóra és a papír aljára, adatokat kihúzni és beszúrni, átszerkeszteni a kánont és a kódexeket, hogy az örök kérdést – „Hol veszett el a magyar a magyarban?” – újra föltehessek.

2.

Mit hozott számunkra a rendszerváltás óta eltelt harminc év, és mit tartogat a közeljövő? Bármennyire is anakronisztikusnak látszik mai kultúránkat az irodalomban fölmutatni, nyelvvalakító ereje és művenként rezdülő szeizmográfja működik; jóllehet az irodalmi esszén, az esszéregényen, az esszéversen, a hosszúversen és a szociográfián kívül, sőt azok helyett a tanulmányok, a politika-filozófiai traktátusok, a szociológiai felmérések, a publicisztikák nagyobb presztízzsel hatolnak a valóságba, váganak elevenünkbe. Elevenünkbe vágunk? A magyar esszé történetén keresztül történelmet, filozófiát, poétikát tanítok nálam egy nemzedékkel fiatalabbaknak. Sem az esszék megközelítései, sem problémaérzékenyséjük, de még nyelvezetük sem szippantja be magától értetődően a hallgatókat, a hallgatóságot. Egy röpké poszt, elérve akár többezer lájkolóhoz, azonnali reakcióval kecsgett. Ki a hosszúra nyúlt, kibogozandó okfejtések címzettje? Mégsem mondhatni, hogy a szövegek alól kifutott volna a valóság, „a valóság égető nyelve”; a valósággal együtt viszont a megfogalmazás plasztikussága is elenyészett. Na, és a plauzibilitás érvelőképessége? Az a valóság, amelyet a mai technokrata politikai gyakorlat, a broadcast médiamanipuláció, a közösségi médiából fakadó hiedelmek, a jogszabályokból dedukált értelmi rendszerek, vagyis az egész „infotainment”, „infognózis” teremt, annyira seszínű, hígvelejű és kiszámítható, hogy – visszahatóan – az irodalom fiktív és imaginárius szavait is kiforgatja. Irodalmi műveltségünk nem szerepre vágyik, még kevésbé tör praktikus célokra, ám vajmi keveset ér, ha nem kap szerepet, és nem teljesít be valamiféle célt. Csakhogy szerepeit szétesztették és céljaiból kifogyott.

A historizmus a történelemfogalom masszívumát alakította ki. Droysen még hihetett a megismerő szubjektum kiküszöbölésében (*Historika*): „amikor neki-kezdünk a történelem vizsgálatának, előfeltevések egész sorát hozzuk magunkkal, mivel magunk, minden egyes egyén, voltaképpen a történelem eredménye vagyunk”. Mandelbaum úgy foglalta össze (*History, Man and Reason*), hogy „a historizmus hit, mely szerint bármely jelenség természetének adekvát megértése, értékének megítélése azzal válik lehetővé, ha meghatározzuk az általa el-

foglalt teret, és azt a szerepet, melyet egy bizonyos fejlődési folyamatban betölt”. Csakhamar kiábrándult a nyugati civilizáció az empirikus jelek és a szubjektum megértőképességének áttetsző szemléletéből; s az irodalomelmélet is elsőként a nyelvi jelek közötti immanens viszonyok, majd a kultúra szövegszerűsége, a medialitás, a technológia története iránt érdeklődött. Nem valamely politikai és kulturális közösség történelmét írja napjaink társadalom- vagy irodalomtudósa, hanem a történelem mikrotörténeti epizódokra, a nagy eseményláncolatokról leszakadt eseményláncocskára való elaprózódásának megannyi narrációját önti formába. Csalóka címe ellenére Fukuyama is egy teleologikus ívet húzott a nyugati civilizáció történelméről Hegel, Nietzsche és Kojève összeolvasásával (*A történelem vége és a mell nélküli ember*); s csupán annyiban tért el Spengler hetven évvel korábbi kultuszkönyvétől, *A Nyugat alkonyától*, hogy a kultúra egészére kiható hanyatlás helyett a demokrácia és az emberi jogok – az emberjogi fundamentalizmus – világszintű elterjedése révén az üdvözülést, a földi királyságokba költöző isteni királyság eljövételét hirdette. Fordított logikája azonban a logikán magán aligha ejtett csorbát. Még Foucault diskurzusanalízisei is a hatalom konstans antihumanizmusáról tanúskodtak a büntetés-végrehajtás, a szexualitás vagy a bolondság különféle episztéméit megkapó narratív szerkezetekbe, érzékletes metaforákba ágyazva.

Közép-Európa posztkommunista szabadsága nem a piacok kiárusításával, a nemzetközi tőkebeáramlással, a privatizációs deficittel, az átláthatatlan, exlex vagyongyarapodásokkal, hanem egy szellemi alkuval vette kezdetét. Kizárólag úgy nyilváníthatta ki politikai szuverenitását, hogy cserébe lemondott a hamis kulturális öntudatának évszázadok óta tartó tisztítási kísérletéről, a sajátosságok merész vállalásáról. Az irodalomtörténetről az irodalomtudomány javára anélkül, hogy Hans-Robert Jauss árnyalt elemzését (*Irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja*) kellőképpen megfontolta volna; s mindez még csak intellektuális önfeladással sem járt, hiszen komoly agytornákat végezhetett, a nyugati Ész erőfölényét élvezhette. A „közép-európai szöveg univerzum” az „auto- és hetero-image-ok ellenében” kommunikál – Fried István kifejezései –, ám a „nemzeti sztereotípiák” dekonstrukciója ugyanazokkal a karakterjegyekkel számol – még ha negatív teszi is ezt –, mint a modernitás.

Milan Kundera híres esszéje (*A Nyugat elrablása, avagy Közép-Európa tragédiája*) a tiltakozás bátorságával emelte föl szavát: „minden közép-európai lázadás alkalmával a kulturális emlékezet és a kortársi alkotás oly nagy és meghatározó szerepet játszott, mint soha egyetlen más európai népi lázadásban”. Kundera nem sejtette, hogy esszéje milyen sok elmét fog kardélre hányni posztmodern verbális lázítással. „Közép-Európának, mint a kisnemzetek gyűjtőmedencéjének, saját világképe van, melynek a Történelemmel szembeni gyanakvás képezi az alapját.” Gyanakvása bizony hasonló Bartheséhoz, de nem egyívású vele. „Politikai rendszerénél fogva Közép-Európa: Kelet; kultúrtörténete folytán: Nyugat. De mert Európa éppen saját kulturális identitása tudatának elvesztését éli meg, Közép-Európából csak a politikai rezsimet veszi észre; más szóval: Közép-Eu-

rópában csak Kelet-Európát látja.” Kundera szerint a Nyugat identitásválsága éppen abban érhető tetten, ahogyan feláldozza a szovjet érdekszférát; saját győzelmének bejelentése után bevégzi a történelmet, a keleti blokkot pedig benne felejt, benne hagyja a pácban. Mintha a cseh író panaszát ellenpontozná Jean Baudrillard hat esztendővel később, 1990-ben (*Nekrospektív*), amikor „a Történelem revíziójától” retten meg, hogy a glasznoszty kiengedi a szellemet a palackból, a kockázatos modernitás visszatér, és kísérti a Nyugatot. „A régi határok, a régi különbségek, a sajátosságok, a vallások restaurációja, visszaállítása, rehabilitációja, felújítása”, „a hatalmas szabadságkészlet forgalomba bocsátása”, „a Kelet kiolvasztása viszont hosszú távon éppen olyan káros lehet, mint a túlzottan sok széngáz a légkör felső rétegeiben, mert politikai melegházhatást vált ki, az emberi kapcsolatok fölmelegedését a földgolyón, a kommunista jégmezők felolvadása révén árral fenyegeti a nyugati partokat” – veti papírra a francia filozófus. Mitől is fél? A konstruktivista – vagy legalábbis annak bélyegzett – politikai identitásépítéstől, az állam, a nemzet, a történelem és a könyv modernista koncepcióinak hódításától. A par excellence „nemzeti tudományként” mi az irodalomtörténetet tartjuk számon, melynek művelői – nem ritkán szemérmesen eltitkolva hajlamukat – valójában eszmetörténészek, és hivatkozásaikkal, fogalomhasználatukkal, beszédmódjuk hanghordozásával diszciplinárisan is elkülönülnek az úgynevezett irodalomtudósoktól.

3.

Az irodalomtudósaink szemléletére jellemző tételek, premisszák persze ugyanúgy eszmetörténeti gyökérzetűek. Valamiféle nagy történelmi cezúrát feltételeznek, amelyhez – miként egykor a felvilágosodáshoz és a polgárosodáshoz – igazodni vagy hozzá képest lemaradni lehet; aki lépést tart, progresszív, aki nem, elbukik. Két példát idézek állításom igazolására. Deleuze és Guattari gnómája frappáns és revelatív (*Rizóma*): „a történelemben hosszú ideig az állam volt a könyv és a gondolkodás modellje: a logosz, a filozófus-király, az idea transzcendenciája, a fogalom interioritása, szellemi köztársaság, az értelem törvényszéke, a gondolkodás funkcionáriusai, a törvényhozó ember és a szubjektum”. A könyv, az állam és a logosz egybevágó alakzatai immár a *mos geometricus* típusú racionalizmus sorsát osztják; Eukleidész rendszerében értelmezhetők, de nem a XXI. század középpont nélküli, szubsztancianélküli világában. Derrida és Wolfgang Ernst az archívumok, a könyvtárak tudáskészletére, örökségreztimjére, tárolóeszközeire vonatkoztatja a felismerést. „Az állam és a nemzet történetírása már nem képviseli a kollektív emlékezetet. [...] Ha eltekintünk a nemzettől, amely valaha az emlékezet egyes hordozói között totális kapcsolatot teremtve valójában heurisztikus elképzelést követett, csupán egy archi(vum)textuális hálózat marad – egy olyan múlt konfigurációi és memorizálási technikái, amely többé nem válik emfatikus történelemmé” (*Az archívum kínzó vágya / Archívumok*

morajlása). Ernst tehát a véletlen és a rögzíthetetlenség „médiarcheológiáját”, „digitális anarchiáját” egy visszafordíthatatlan folyamat állomásának tekinti; s ebből az episztéméből levezetve a magyar irodalomtudomány az irodalomhistoriográfia politikai és kulturális identitásképző hagyományával számolna le.

Csakhogy vajon sikeres-e a programja saját célkitűzései szerint? Az új episztémé voltaképpen ugyanazokba az eszmetörténeti és narratológiai buktatókba botlik, amelyeket meghaladna, egyiket sem védi ki. S éppen ez a helyzet az alapkérdéssel: milyen is az a „tisztá” irodalom? A posztesztétika jelentésszóródásai, heterarchikus szövegei, hipertextualitása, hiperlinkjei ugyanazokra a metaesztétikai sikokra és mezőkre terjesztik ki uralmukat, amelyekre a nemzettel és történelemmel megfertőzött esztétika. Ugyanúgy a szemantikai monopolizáció a végcél, a szövegértelmezések általi hatalomgyakorlás. Mi tagadás, Wolfgang Iser híres monográfiája sem cáfolja ezt (*Az értelmezés világa*): a „tekintély”, a „hermeneutikai kör”, a „rekurzív hurok” és a „mozgó differenciál” értelmezési technikái az egyre bonyolultabb, áttételesebb módszereik ellenére sem rendítették meg a végső hierarchiákat. Amit a közéletben érzékelünk, a dezideologizált politika, a közjó pragmatistának álcázott, valójában cinikus felfogása ugyanolyan típusú szövegfogságba ejt, mint a kultúratudományi fordulat állítólag ideológiakritikus irodalomkonceptiója. Korántsem annak lehetünk tanúi, hogy a Kelet óriási „szabadságkészszele” megmérgezi a Nyugat légkörét, az ósdi modernitás a posztmodernet; sem annak, hogy a Nyugat társadalmi mintái lenyűgözik és maguk alá gyúrik a Kelet eltérő történelmi fejlődéséből adódó sajátos intézményeit vagy legalábbis az azok meghatározásáért folyó tusakodást. Mind Keleten, mind Nyugaton egyidejűleg merül feledésbe a szabadság hagyománya, amelyet a magyar kultúra – az alkotmányos önrendelkezés, az önálló országtest, valamint a Heszperidák filozofikus kertjének hiányában – az irodalomtörténet révén bontakoztatott ki. Tüntetésorozatokra és robbantásos merényletekre kapjuk fel a fejünket ahelyett, hogy innovatív gondolatokra, új eszmékre vetnénk vigyázó szemünket.

Az ezzel összefüggő két balhit talán már eloszlott; mégsem terjedt el, még sugdolózás útján sem, az új örömhír. Az egyik balhit az, hogy miként a transznacionális jogrend és bírósági fórumok az állami joggyakorlatnál nagyobb hatáskokkal biztosítják az egyén szabadságát, a „tisztá” magyar irodalmi minőséget az euroatlanti kánon fogadtatása méri meg, mely végre a „szépséget”, nem pedig a „nemzeti eszmét” helyezi előtérbe. A másik az, hogy miként a XVIII. századi eredetükig visszakalauzoló politikai eszmék túlságosan is zárt gondolkodást, korlátolt cselekvést tesznek lehetővé, ezért a posztmodern demokrácia – a pragmatizmus jegyében – a jogállam ismérvein túl semmiféle értéktartalmat nem ismer el, az irodalomtörténet is akkor képes az ideológiakritikára, s pillantja meg a korszerű, „nyitott műalkotást”, ha a – példáját a szellemtörténeti iskolából merítő – eszmetörténeti szemléletmódot elveti.

Ha közelebről megvizsgáljuk ezt a két tényezőt, hamar rádöbbenünk, hogy kezdetben minden ideológia az erkölcsös magatartásért és a tiszta műalkotásért

született; céljuk a javakat igazságosan elosztó és a szövegek „helyes értelmét” fürkésző morális közösség konstitúciója volt. Kundera előbb idézett esszéje a közép-európaiság egyik kulcsmozzanatára tapint, amikor „a germanophoniától mentes országok kulturális dinamizmusát” emlegeti, és Bartók, Kafka, Hasek, a prágai strukturalista nyelvészeti iskola, valamint Gombrowicz, Schulz, Witkiewicz abszurd színházának eredményeit sorolja. „Germanophonia”? Nemzettudatunk a német idealizmus elméleti alapjaira építkezett, ám az ezeken az alapokon nyugvó közösségi identitásunk, irodalmi tudatunk a közösség- és identitásalapítás szándékával éppen a sajátlagosságért perelt. Herder, Humboldt és Schelling azt tartotta, hogy minden nemzet sajátos gondolati készlettel rendelkezik, melyet a nyelv juttat kifejezésre. Amikor Kölcsey kiadta a jelszót, hogy „haza és haladás” ne csak a materiában, de a lélekben is járjon kéz a kézben, s a nemzeti hagyomány fátylóját a nemzeti poézis lángjánál kívánta meggyújtani (*Nemzeti hagyományok*), ahhoz a természeti állapothoz maradt volna a lehető legközelebb, amelyet Goethe és Schiller után szabadon – persze ellentétes irányból – Roland Barthes is áhított.

Ez lett volna hát a „tisztá” irodalom; az „érett ész”, a „mesterséges állapot” ehhez az ősi irodalmi hagyományhoz visszanyúlva teljesíthet „lelket emelő” módon. Innét való a magyar tradíció megszakítottságának máig vészjósló diagnózisa, a hősekenkel együtt elvesztett hagyománykincs. S a római mintakövetés, az utánzó kultúra fájó kisebbségi érzése, „a görög lábak után mértékelt” nyelv. Bárcsak a görögség nyomába léphetnénk mi is! Ízig-vérig közép-európai identitásprogram, a XX. század sem mentes kinövéseitől. Hangelődünk a lengyel és a magyar írók görögségélményére; Cs. Szabó Lászlóéra és Zbigniew Herbertére. A *Görögökről*, illetőleg a *Labirintus a tengerparton* bebarangolja az antik Hellászt; olyan *Bildungsreise*-könyvek, melyek látszólag feltárják az európai kultúra archaikus talapzatát, német és brit kutatók, régészek elméleteit mérlegelik, lényegében viszont az európai kultúrából kimaradók szorongását enyhítik és kezelik. Herbert ki is mondja, hogy „erőfeszítést kíván minden kapcsolat a múlttal”; amit pedig Eliottól idéz, bár hosszabb, idemácsolom. „A tradíció mindjárt a legelső helyen történelmi érzéket jelent, s ez szinte nélkülözhetetlen minden olyan költő számára, aki huszonöt éves kora után is szándékszik még verset írni; a történelmi érzék egyáltalán nem abban áll, hogy a múltban csupán a múltat ízleljük, hanem éppen aktualitását is; a történelmi érzék teljes értelme az, hogy a költő nemcsak saját nemzedékének egészen közvetlen vérrokona, hanem érzi és tudja, hogy az egész európai irodalom (Homérosztól kezdve) és ezen belül saját hazájának minden irodalmi alkotása egyidejű az ő alkotásával – múlt és jelen ugyanabba az egységes rendszerbe tartozik.” A ragaszkodás, az odatartozás gyermeki görcse, kapaszkodó, szorító indulata hajtja Herbert nagyesszéit a francia gótikáról (*Barbár a kertben*), Cs. Szabó fáradhatatlan peregrinációját.

Az Antaiosz-mítosz is e ragaszkodásról szól a lengyel író számára, és ebből a perspektívából tárul szemünk elé a legjobb fénytörésben a parasztdal és a pa-

rasztánc megtermékenyítő dominóeffektusa. A népdal az eredeti, tiszta nyelvhasználat Arany Jánosnak (*A magyar népdal az irodalomban*), Erdélyi Jánost a „nemzet családéletére” emlékezteti vissza (*Népköltészetről*); a „mocskos” „természeti költészet” és a már tagolt társadalom nemzeti költészete között megkerült láncszem. A magyar, az „eltörpült, elmecsevészült nemzet” semmi „szellem alkotta nagyot” nem láthat ezen kívül – így Erdélyi –, s általa végre nem a „kelmeszerű adalékokat”, hanem „az irodalom ösztönszerűségét” tapasztalhatja meg. Közben a XIX. századi irodalomtörténész is siet hozzátenni, hogy „irodalmunk életrevalóságát semmi sem tanúsítja inkább, mint az a készség, mellyel magába új elemeket bírt és bír fölvenni folytonosan”.

4.

Nem ideológémák, hanem a tiszta irodalmi stílus keresése adta a motivációt, az irodalom és a társadalom modernizációs programja valahányszor összeért a magyar irodalomtörténetben. Habár ólomsúllyal nyomta a Dilthey-féle korszellem, a személyiség és a nemzedék értelmi kultúrájának öntvénye a *Mi a magyar?* antológia szerzőinek vállát, egyazon égtáj felé tájékozódtak, ujjuk is a nyugati égbolt csillagképeit tapogatta körül. Szekfű Gyula, a szerkesztő és vitaindító nem az irodalom mibenlétére kérdezett rá, mégis ennél kötött ki a válaszolók zöme. Ravasz László felhorgadásán a rendszerváltás hangulatát és toposzait, *ad exemplum* a „mucsaiság és félelem” hendiádiszét ismerők sűrűn hümmöghetnek: „aki európai műveltségű ember, az nem lehet magyar, mert európaiságot csak német, francia, angol szellemisséggel lehet elérni. A magyar csak paraszt lehet, és sohasem lehet európai. Ismerjük ezt a hamis és gonosz, hála Istennek lealkonyulóban lévő felfogást.” Nem az irodalomértés fogyatékosága az efféle kényszerű számvetés, sőt önérzetének kifejezetten hízeleghet, hogy sokáig az irodalom mutatkozott az egyetlen kézre álló instrumentumnak magyarság és európaiság különmemű minőségeinek összeolvasztásához. Babits, aki másutt a magyar irodalom világirodalmi pozíciójának megszerzését sürgette, itt azt emeli ki, hogy „talán a »magas kultúra« helyett a mélykultúrához kellene fordulni [...] Ha a művelt labirintusban eltévedünk: talán útbaigazíthat az őskor vagy barbár népiség”. A romantika, a nemzeti klasszicizmus és a kiegyezés, a mívelt latin minta és a közjogi fikció torz jellemrajza miatt a magyarságról nem tudunk semmit, s amit tudni vélünk, megbízhatatlan. Babits is irodalmi hangszeren szólaltatja meg a haza és a modernizáció kánonját: „a magyar irodalomban a haza problémája mindig a cselekedet problémája”. A „magunkhoz való visszatérés”, a „magunkbaszállás” szükségessége, éppúgy, mint a kötet egészének kicsengése, az értelmiségi feladatvállalás, hivatástudat Nyugaton visszhangzó szövege; az irodalom ebben mégsem eszköz vagy kapóra jött *apropos*, mert csakis a nyelv bensejéhez közel férközők számára értelmezhető. Kerecsényi Dezső 1939-es vélekedése – „a nemzeti irodalom tudatára azzal ébredtünk, hogy ez az irodalom

még nincs” – és modernizációs javaslata – „a magyar írói sorsnak torzulásoktól, elferdülésektől való megmentése, valamint életszerű irodalmi közösségnek a létrehozása csak akkor lehetséges, ha irodalmunk ezt a hiányt valamiképpen pótolja, fejlődésbeli útját pedig a helyes irányba igazítja” – az 1980-as, 1990-es évek irodalmi tudatáig vert hullámokat; ameddig az irodalom – nem csak az éjjeliedényben – bármiféle vihart kavarhatott.

Pusztán a művészi formanyelv égi és földi határokat legyőző jellegzetessége indokolja, hogy irodalmunk világhírre nem vergődhetett, zenénk viszont – bár annak eszmei áramlataira bízta magát – a magyar szépliteratúra etalonja lett. Keresztury Dezső még úgy nyilatkozhatott, hogy „a Bartók Béla és Kodály Zoltán nevéhez fűződő mozgalom a zene területén folytatja azt, amit nemzeti klaszszicizmusunk a költészetben kezdeményezett: a magyar népi lélek mélyén élő ősi magyar szellemi kincseket megint felszínre hozni, a népi kultúrát a nemzeti műveltség természetes alapjává tenni”; majd Kodály is Széchenyi, Arany, Gyulai Pál, Ady és Horváth János nyomdokain haladt, őket idézte; Németh László és Csoóri Sándor már a bartóki modellt tette meg az irodalomban követendő esztétikai eljárásnak. *Mi a magyar zenében?* – tudakolja Kodály „a magyar melosz sajátosságait”, és az ő, de főként Bartók magasrendű válasza az európai fejlődéssel egyvonalba kerül; a nyugati kultúra – ha úgy jobban tetszik, mind a nyugati civilizáció, mint a nyugati kultúra – komolyzenei gondolkodásában áttörést hoz. „Kelet és Nyugat ütközőpontján” – fogalmaz a *Psalmus Hungaricus* szerzője – „a magyarság lelki alapja ezer év alatt sem változott, hogy a másféle népekkel való érintkezés nem ingatta meg eredeti zenei rendszerét, nem változtatta meg zenei gondolkodását”, sőt az „idegen génusz érintése” mindig új életre kelti a nemzeti szellemet. Az „Osszián” helyett inkább „Homérhoz”, a halk vonós és fafűvös hangszerekhez húzó, az érzelmek helyett inkább az akaratot kifejező, ötletes, talpraesett, éles ritmusú, határozott, változatos, lendületes dallamú, szabad mozgású, rövid formájú, arányos, világos, átlátszó zenei nyelvnek – Kodály jellemzéséből szemezgetve – nem súlytöbblete a „magyarsága”, mint ahogy általában véve az esztétikának sem az a metaesztétika. Nem szembesülünk-e újra és újra azzal, amit az *Excelsior* című Kodály-esszé szinte kétségbeesetten vág arcunkba? „De ha eredetiségünk nem találja meg kulturált, maradandó formáját: egyre többen lesznek azon a nézetten, nemcsak ellenségek, hanem jóindulatú semlegesek is, hogy a magyarság egy, a mai Európába már nem illő, elavult képlet, amely kiirtandó.”

Németh László ezzel csaknem egyidőben, a *Kisebbségben* piedesztálján – ha eltekintünk az asszimilációs érvelés túlhangsúlyozásától – Berzsenyi, Kemény Zsigmond, Ady és Móricz szoborcsoportját a kodályi felhívásnak eleget téve faragja meg késsel, vésővel és méltányolható felindultsággal. Később, a *Magyar műhely* az akkor kortárs tendenciákban fedezi föl a közép-európai és magyar egyediség egyetemes revelációját, amit Bartók módszeréhez mér. „A magyar irodalom szinte sosem tudta magát igazán világgraszoló feladatokig felküzdeni. Innét látszólagos gondolatszegénysége (egy-egy írói sokszor meglepően gondolat-

gazdagok voltak), az eszmék mennyezetvilágításának a hiánya. A hiba rögtön szemléletessé válik, ha zenészeinket állítjuk melléjük. Bartóknak ez sikerült.” És kiknek sikerült volna még az irodalomban, ha a magyar nyelv Robinson-szigetéről kimentik az óceánjárók? Csoóri folytatja a névsorolvasást Weöres Sándortól visszafelé és előre. Kölcsey szatmárcsekei síremléke és a csónakos fejfák analógiája a motívumok szintjén a tenger és a diólevél kozmikus rokonságát hívja elő számára; aztán József Attila, Sinka István, Nagy László, Juhász Ferenc, Szilágyi Domokos, Tornai József és rajtuk kívül számosan fémjelzik a tulipános mintázatot. A dalszerűség és az epikus struktúrák keverékét, az archaikus minőség antropológiai érvényességét, a líra forradalmi megújulását.

5.

Mégis komoly zavar keletkezett, és fogalmi bizonytalanság. Ez a fajta népiség-kon koncepció jócskán túlmutat a hagyományközösségi paradigma korábbi teóriáiban; és egyes vélekedések megijedtek attól, hogy propagálói legjobbaink bizonyos részét – okkal vagy ok nélkül – a „bartóki modell” kategóriája alá rendelik; másik részétől pedig, külföldi stílusimitátoroknak beállítva őket, megtagadják magyarságukat, a sajátosság méltóságát. Rosszindulatú irodalomértők rásütöttek a bartóki modell híveire, hogy szerintük kizárólag ebben rejlene a „tisza” irodalom, ezért az új modernizációs programnak nincs más dolga, mint hogy fölvegye a kesztyűt, az ellenzéki egyenruhát, és kijelentse: nem oda Buda, a „tisza” irodalom éppen az, ami nem illeszthető be magyarság és európaiság, sajátosság és idegenség imígyen körvonalazott tapasztalatába. Heves bírálóit kivéve senki sem erőlteti a bartóki modell kizárólagosságát. Rövidesen eldőlt, hogy mely – elméletinek álcázott, merőben eszmetörténeti – vonalak mentén töredezzon, morzsolódjon a kortárs magyar irodalom gleccsnyelve, és mindnyájan az úszó jégtáblák egyikén tértünk magunkhoz.

Csúfolói, akik a bartóki modellt félremagyarázzák és kiterjesztik, a nemzeti irodalomértést holmi múltba veszejtő, metaesztétikai rakományokkal megpakolva szeretik látni, amely elsüllyesztené a valódi műveket. Vízpróbájuk után a tiszta irodalom, boszorkányságából kigyógyulva, a felszínen lebeg; s a történelem helyett a filozófia és a tudomány sugarai árasztják el örök világossággal. Beindult a historiográfiai *mobbing*, a műalkotások kijátszása egymás ellenében. Semmi szükségszerűség nem dominálja az irodalom leszűkítését: az irodalomtörténészek ugyanúgy eljuthatnának a jóízű nemzeti kánonjához, mint az irodalomtudósok, ám egymás szemében a történelem, illetőleg a tudományos filozófia kollaboránsvá váltak, s a „tisza” irodalom, *mutatis mutandis* a „tisza” művészet haragosává, akik vagy történelmi eszméket, vagy filozófiai iskolákat szolgálnak ki értelmezéseikkel. Persze alig lenne okunk panaszra, ha legalább olyan viták adaptálódnának az új miliőhöz, aminők Ady életműve körül bontakoztak ki a XX. századi politika- és irodalomtörténetben; s hiába vetettek partra

olykor bántó igazságtalanságokat is, végső soron műismeretről tanúskodtak, identitásprogramokat kínáltak. Prohászka Ottokár, Rákosi Jenő, Makkai Sándor, Sík Sándor, Szabó Dezső, Reményik Sándor megcsontosodott értelmezési irányai, sőt Vezér Erzsébeté és Király Istváné egyaránt gyümölcsözőek voltak. Mert nyakig elmerültek a történelemben! Akárcsak a polgári radikálisok, a népi írók, Jászi Oszkár, Németh László, Szabó Dezső, Bibó István kirobbantotta, nekigyürköző disputák. Mára a díjakért, az anyagi javakért, a kurátori székek csiszorgatásáért, a támogatási ablakok nyitogatásáért, a finanszírozási mechanizmusokért, az állam szellemi és pénzügyi redisztribúciójáért vívott csaták és párbajok legfeljebb ürügyet sajtolnak ki bizonyos művészi talentumokból; a műalkotás pityke a dolmányon, „Öreg kapuzában tündöklő csillag, / tulipán, palmetta, inda, szőlőfürt”.

Ilyen rosszul áll a szénánk? Büszke tudós elmék és szépíró koponyák helyett kultúr-warriorok kezében forog a magyar jövő – nem a gondolat, hanem a kard. A harcos, ha nem érzi, meddig koptatta ki pozícióját elődje, kinek a helyére állt, ott ragad, ahonnét kitörne. Ezért minden műveltség, önkínzás, ének, s nem az erőfitogtatás végett. Miért is kellene felejtésre kárhozzatnunk bizonyos hagyományokat? Adyt, a *Nyugat* nemzedékeit, Illyést, Németh Lászlót, a népi írókat, Nemes Nagy Ágneszt, Nagy Lászlót, a szociográfiát, a prózafordulatot, az experimentalizmust, a parabolát, a történetmesélést? Hány mű és alkotó forog közszájon, kik felé fordul a közfigyelem, tudatosítjuk-e, mi mindent örököltünk az elmúlt évszázadokból? A közösségi média után a nyomtatott média is kívül került a történelmen, ám az irodalomról vannak még halvány sejtelmek.

Lassacsckán arrafelé tartunk, ha régen oda nem értünk már, hogy kulturális identitásunk, benne az irodalmat még mindig a fő hely illeti, szélsőséges értékítéletek martaléka. Addig-addig boncoltuk a műveket strukturalizmussal, *close-reading*gel, mítoszkritikával, szerzőhalállal, disszeminációval, miegymással, hogy korpuszuktól nem maradt egyéb, mint pont, pont, vesszőcske. Mindez azonban nem volt elég, mert a *mainstream* irodalomértés máig megköveteli, hogy aki Petri Györgyöt olvassa, ne olvassa Nagy Lászlót, aki Oravecz Imrét olvassa, ne olvassa Ágh Istvánt, aki Tandori Dezsőt olvassa, ne olvassa Csoóri Sándort, aki Kovács András Ferencet olvassa, ne olvassa Kányádi Sándort, aki Esterházy Pétert olvassa, ne olvassa Szilágyi Istvánt. Miért is ne? Mindenki a jóízlés nevében tisztogat, és a proszociális folyamatok vélt erősítését szem előtt tartva – a dekadens író rossz író, mert kikezdi a nemzeti összefogást –, a sokféle jóízlés együttesen nem piszkol, hanem színesít, nem gátol, hanem katalizál, az ostromzás pedig jellemformáló. Identitásunk közép-európaiságát kétségtelenül ma is kétféleképpen foghatjuk föl. Ha Közép-Európa, így a mi magyarságunk is, pusztán fixáció, város és nép, politikai állam állam és polgári társadalom megkésett, felemás fejlődésének eredménye, és célunk a nemzeteszméken való felülemelkedés, kultúránkat könnyedén belekeverhetjük a szórakoztatóiparba, a blogoszféra részecsketermészetébe. „Ha az emberek nem tanulnak többé semmilyen morált, ha nem talál többé hitelre semmilyen vallás, ha nem lesz többé

semmilyen törvény, akkor is meg fogunk még borzongani Médeia láttán, amint letámolyog a palota lépcsőjén, elkövetve már a gyermekgyilkosságot” – írta Schiller a maga idejében is meglehetősen riadalommal, de optimistán. Biztosra vehetjük-e még Schiller vigaszát? Ha azonban Közép-Európára, így a mi magyarságunkra is sajátosságként tekintünk, a Nyugattól eltérő fejlődési minta tudomásulvételével a kiegyensúlyozott nemzeteszmére kell törekednünk. Eként az irodalom, *mutatis mutandis* a magaskultúra, kollektív szempontból is nélkülözhetetlen a fennmaradásért, a túlélésért; és természetes tisztasága ellenáll a hamis tudatú, ferde hajlamú kisajátításoknak. A józan irodalmi kánon olyannyira egy és oszthatatlan, persze nem a személyes preferenciák, hogy Kálnoky László, Tőzsér Árpád esszéisztikus szerepversei, Tandori Dezső neo-avantgárd poétikája Ratkó József hosszúverseivel, Orbán Ottó szereplírai esszéverseivel, Utassy József modern dalaival vagy Gion Nándor regényei Nádas Péterével válllvetve tartják fedélszékét, máskülönben összedől.

6.

Velünk élnek a magyar irodalom klasszikus alakjai közül még sokan, de nincsen könnyű helyzetben, aki az élő irodalom pezsdítő, az egyszerű mintakövetést felülmúló tendenciáira kíváncsi. Az atmoszféra áporodott, ha a napi sajtó termékeire hagyatkozunk, s azokból szívjuk az oxigénszegény levegőt. Valahányszor az értékes kultúráról esik szó, megállapítjuk annak „búvópatakszerű” terjedését. Napirenden van újra a politikai identitás kulturális fundamentumának kiaknázása, az ásványkincsek szondázása, értékük fölbecslése; de a művellet fáradságos, a technológia megtanulása pedig nyelvet, idegrendszert, elkötelezettséget, érzékenységet, kifinomultságot, önreflexivitást, életidőt feltételez. A történelmi időben változó konzervatív politikafilozófiai eszme a mai Magyarországon (és Európában) az „elvi liberalizmusnak” mint a nemzet morális közösséget, politikai identitását kizárólagosan meghatározni akaró üdvtannak és elbeszélésnek nyújthatná alternatíváját. A „posztnemzeti állapot” tétele – amelynek igazolására tömörül a legtöbb filozófiai és társadalomelméleti iskola világszerte – súlyos válságot idéz elő az euroatlanti civilizációban. Ez a körülmény mind a közjog, mind a művészeti kánonok működésében központi szerepet játszik: az állam „mint a könyv és a gondolkodás modellje”, amelynek keretében a népek történelmüket kifejtik, fogalmilag képlékennyé vált és funkcionálisan veszélybe került; akárcsak a klasszikus művelődéseszmény kultúra-fogalma.

Az irodalmi nyelv a jó értelemben vett kulturális tekintély, a nyitott „nemzeti öncélúság” jegyében, a politikai moralitásról és a művészi szépről folytatott értelmiségi diskurzus terepe lenne, ha „haza és haladás” széttagolt programjait Széchenyi István, Kemény Zsigmond, Eötvös József, Ady Endre, Babits Mihály, Szabó Zoltán, Cs. Szabó László, Horváth Barna, Bibó István, Fülep La-

jos, Horváth János és Füst Milán, Illyés Gyula és Németh László modernizációs szellemisége egyeztetné össze. A globális kozmopolita kultúripar csak árucikkeket ismer; a politikai haszonmaximalizáció, a jogvédelem és a médiaforgasztás indoktrináló modelljeit. A fő kérdés, hogy az anyanyelv, a „lét hajléka” helytel kínál-e vágyainkat; nyújthat-e még az állam jogi, a könyv szellemi védelmet, otthonosan berendezett világot az egyénnek. A partikuláris és az univerzális patriotizmus transzcendentálpragmatikai dilemmája valamennyi diskurzusetika alapja, ahogy Karl-Otto Apel rámutat. Túl sok kudarc ért már bennünket az „univerzális patriotizmus” hajszolásakor. Konrád Györgynek Közép-Európa csupán „kulturpolitikai ellenhipotézis” (*Antipolitika*). Kis János az áhított, absztrakt morális közösséget ugyancsak a nemzettel antagonisztikusan határozta meg; ezáltal fölzárkózva az amerikai Dworkin nézeteihez, vagy ahhoz az Adam Michnikhez, aki az „individuumok Európáját” kérte ajánlékba a Nyugattól.

Kis János 1986-ban majdnem szó szerint osztotta Baudrillard aggodalmát (*Vannak-e emberi jogaink?*) az új, szuverén magyar identitás miatt, mely talán „a régi vágású, illiberális konzervativizmust melegíti föl: a nemzeti hagyomány vagy a vallás (esetleg: a vallás mint nemzeti hagyomány) feltétlen autoritása; erős állam; a tömeg vezetésére hivatott elit, az elit követésére rendelt tömeg; a »saját« tradíciók előnyben részesítése, az »idegen« hatások elvetése”. A „haladást” a „házával” szemben kicselező, hazug gondolkodásképlet csakis helytelen eredményt adhatott ki. Szimptomatikus, ahogy Claudio Magris és Esterházy Péter „Dunaképét” a magyar irodalomértés cizellálta. „A közkeletű tréfa szerint magyarnak lenni, illetve afféle kelet-, közép-, kelet-közép-európainak lenni – az pech. Ez a Hrabal azt mondja, így gondolta az író, hogy ez nem így van, nem pech, hanem tragédia, ide születni, az tragédia, sőt még ennél is több: komédia. Szóval dráma. Megjegyzem, ez ugyanaz a dráma, mint bárhol a világon, csak itt jobbak a föltételek ezt megérteni, a körülmények itt udvariasabbak, s folytonosan figyelmeztetnek erre. Ezért van közel az éghez a Duna. Észlelő és észlelet viszonyától most még eltekintek... És hasonlóképpen még eltekintek ettől a latens közép-európai kevélységtől is... Még hogy közel az éghez!? Egymás hülyítése.” Esterházy valamennyi könyve, így a *Hrabal könyve* is többféle értelmezésre nyitott, mint az irányadó egyetlen: a szövegből nem vezet út a valóságba, sem a valóságból a szövegbe; a magyar valóságból vezet út az európaiba, de az európaiból a magyarba nem vezet. Képlékenyebb az irodalmi szöveg annál, mintsem póre szöveggént leélhetné az életét. Az irodalmat hatástalanító – „varázstalanító” – elméletek váltak valóra a művek helyett, s emiatt jutottak aránytalanul nagy szerephez. A valóságkép és a nemzetjellem dekonstrukciója egy ponton túl nem folytatható, hiszen saját erőforrásait emészti föl. Eltakarítottuk a romokat, elég időt szakítottunk rá, de mintha tanácstalanul tipródnánk, mitévők legyünk, hogyan tovább.

Mindez egyetlen alapvető komplikációra világít rá az irodalomértésben. Tulajdonítható-e az esztétikai tapasztalatnak megismerésfunkció? Kant szerint kategorikusan nem tulajdonítható; Hegel szerint tulajdonítható, de csak másodlagos érvényű, hiszen a mű a művészetben túli valóságot tükrözi. Dilthey megismerő és értelmező tudományok között tett különbséget, szembeállítva a két terület funkcióit. A műalkotás autonómiájának tétele a rendszerváltás utáni magyar ízlésítéletekben elharapódzott: nézzük a művet, az esztétikai intenzitást önmagában. Heidegger és Gadamer másként gondolkodtak; úgy vélték, hogy nem instrumentalizálja a művészetet az általam irodalomtörténetinek nevezett szemléletmód, mert „a művészi »látszat« sokkal valószínűbb és gazdagabb, mint az, amit közönségesen valóságnak vélnék” (miként Fehér M. István összefoglalta). A művészet tapasztalata – s ezek már Gadamer mondatai – „különbözik attól az érzéki megismeréstől, amely a tudománynak azokat a végső adatokat közvetíti, amelyekből felépíti a természet ismeretét, s kétségkívül különbözik minden erkölcsi észismerettől és minden fogalmi ismerettől, de mégis megismerés, tehát igazságot közvetít”. Majd így folytatja a német filozófus. „Az esztétika ezáltal a világnézetek történetévé válik, tehát az igazság történetévé, ahogy az a művészet tükrében megmutatkozik. Ezzel elvileg igazolva van az általunk megfogalmazott feladat, hogy a művészet tapasztalatát is az igazság megismeréseként kell legitimálnunk.” Az eszmék tehát ténylegesen magában a mű textúrájában honolnak, mégsem függetlenek a valóságtól; konstruktív jellegűek, mégis származékosak, ekként viszont megszűnnek mint eszmék létezni: szimbólumokká, mítoszokká lényegülnek át. René Wellek és Austin Warren tanácsa duplafenekű: „az irodalom kutatója jobban teszi, ha olyan nagyarányú problémák helyett, mint a történelem filozófiája és a civilizáció végső egysége, egy még megoldatlan és megfelelő módon még csak föl sem vetett problémára irányítja figyelmét: arra a kérdésre, valójában hogyan is vonulnak be az eszmék az irodalomba.” Hogyan is lehetne azonban a két műveletet, a történelem filozófiájáról való tünődést és az irodalmi eszmetörténetet elválasztani egymástól?

Ha a „tisztá” irodalomra vagyunk kíváncsiak, valójában e két problémát együtt kell kezelnünk.

Stephen Greenblatt és az újhistorizmus ültette át az irodalmi gyakorlatba az előbbi felismerést (*Towards a Poetics of Culture*, 1986). Greenblatt számára – s ez a szellemtörténet korszerű, posztstrukturalizmuson edződött foglalata – a történelem és a diskurzus között kölcsönös a viszony, oda-vissza ható reláció áll fenn. Bizony, az irodalmi művekben megmutatkozó magatartásminták, viselkedés- és nekiveselkedéstípusok, figurák, jellemek, helyzetértékelések, választások, döntések bennünk élnek, motiválják és blokkolják szabadságunkat. Mindnyájunkban ott lakhat Katona Bánk bánja, Arany mélabúja, Madách Luciferje, Ady lírai éneje és József Attiláé, Pilinszkyé, Krúdy Szindbádja, a Tündérgert Báthoryja és Bethlenje, Kosztolányi Esti Kornélja, Bibó túlfeszült lényeglátója,

a Németh László-féle sznob és paraszt, hogy csak néhány közkeletű magyar példát soroljak. A jó lírai beszélők és prózai hősök hagyják, hogy valóban szabadok legyünk; a rosszak, a fantasyk és a hollywoodi filmeuposok klisészerű kisegzisztenciái sulykolják, tudattalanul vésik belénk, miről és miként vélekedjünk.

A történelem filozófiája? Greenblatt a megközelítések két válfaját azonosítja. Fredric Jameson marxista elidegenedéskritikája fájlalja a totalitás elvesztését, hogy a „kulturális szövegek” az egyéni vagy a közösségi identitást, a társadalmat vagy a privátot, a poétikusot vagy a politikusat választhatják, de bármelyik kettőt együtt sohasem. Lyotard posztmodern kapitalizmuskritikája viszont úgy állítja be, hogy a kapitalizmus totalitása rossz, mely megszüntette a társadalmi munkamegosztást, amiért saját ethosát tette egyeduralmukodóvá. „Mi a történelmi viszony a művészet és a társadalom, illetőleg az intézményesen körülhatárolt diszkurzív gyakorlatok között?” – teszi föl a kérdést Greenblatt. A kérdést, amelyet a magyar posztmodern irodalomtudomány sokáig megpróbált elsinkófálni. „Az esztétika nem egy alternatív világ, hanem egy módja annak, hogy elmélyítsük magunkban azt az egyetlen világot, amelyet benépesítünk” – fogalmaz Greenblatt. Elmélyítsük, fokozottan éljük át, a sajátunkká tegyük: ilyesfélére utal az amerikai irodalmár, aki a társadalom és a nyelv „rekurzív karakterének” megragadását vallja az irodalomértés igazi feladatának. Erre rímel Czesław Miłosz *Az Ulro országában*. „Az irodalom nagy korszakaiban képes arra, hogy hozzá szóljon az ember számára alapvető fontosságú kérdésekhez. Rossz időkorszakaiban elveszíti ezt a képességét, és mintha elfelejtené, hogy vannak ilyen kérdések. Márpedig az elmúlt kétszáz évben nem volt alapvetőbb kérdés annál, hogy az ember elfogadja vagy nem fogadja el azokat a meggyőződéseket, amelyek a »tudományos igazságot« alkotják.” Sajnálhatnánk, hogy többé nem az irodalomban keressük „az ember sorsára kiható legfontosabb gondolatokat”, örülhetnénk is neki – végre nem ott s nem azt a dolgot kell keresnünk valami más helyett –, ám csak ha látnánk a műben azt a más dolgot, a horizonton azt a másik helyet, amelyet kereshetünk.

De vajon biztosítható-e a szegmentált társadalmak, a széttartó nemzeteszermék textuális koherenciája, akár az alkotmányos moralitás, akár az irodalmi kánon közös olvasata a plurális-procedurális demokráciák korában? Egyszerre hat az értékelvűség és az értékesemlegesség. E két követelménynek egyidejűleg kell megfelelnünk; hány és hányféle intézményben, szerkesztőségben, kuratóriumban, kutatóintézetben, akadémián, egyetemen, előadássorozaton, konferencián, tanulmányban, kritikában, műben és emberi minőségben. Nekünk, a nemzeti oldalon, elszalasztva a szembenézést, az utánpótlásképzés sok évtizednyi lehetőségét, a múlttal való könyörtelen számvetést, egyre szomjúhozva a friss külföldi forrásokat, gyakran akadályozva az új értékek életre hozását, s legtöbbször délibábot kergetve az alkotó cselekvés helyett, hogy magyarságunk szükség és érték maradjon a XXI. században is. Mióta várat magára, hogy a nemzeti gondolat korszerűen megfogalmazódjon és teret nyerjen a kultúrában!

Akad-e ellenség magunkon kívül?